

УДК 316.324.8:37.013.73

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.47.282550>

orcid.org/0000-0002-2346-9122

orcid.org/0000-0002-5665-9459

Людмила Усанова, Ігор Усанов

УСАНОВА Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Галузь наукових інтересів – соціальна філософія та філософія культури.

poshta.usanova@gmail.com

УСАНОВ Ігор Вікторович – кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі. Галузь наукових інтересів – антропологія та філософія науки.

pochta.usanov@gmail.com

СУПЕРЕЧНОСТІ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ: ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розглядаються соціо-антропологічні виміри суспільства знань та освітні трансформації, ними обумовлені. Аналізуються процеси інформатизації соціально-культурного простору та їх суперечливі тенденції, осмислення яких спростовує спрощене трактування та поширені міфологеми суспільства знань. Виділяються проблемні лінії, зокрема, стівідношення суспільства знань і об'єктивного наукового знання; культурної традиції і швидко змінного інформаційного потоку, проблема самовизначення людини і соціального статусу освіченої людини, а також питання соціальної ролі освіти і виклики не лише щодо переосмислення її змісту та технології навчання, але й загальної зміни моделей мислення і особистісної поведінки.

Ключові слова: суспільство знань, соціо-антропологічні трансформації, філософія освіти, інформаційна педагогіка, ідентичність.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції суспільного розвитку визначаються уже не лише як інформаційне суспільство, а дедалі частіше – як суспільство знань. Для розуміння його змісту і стратегії розгортання важливим аспектом є осмислення суперечностей, які все

© Л. А. Усанова, І. В. Усанов, 2023

більше проявляються і набувають зального соціо – антропологічного характеру. Зокрема, це питання статусу наукового знання і науки; соціальної ролі традиції в динамічному інформаційному потоці, це проблемність самовизначення людини в умовах ситуативних відношень і конфігуративного суспільства, тощо.

Виділені проблемні лінії досить очевидно відображаються в освіті, перед якою нові соціокультурні контексти ставлять фундаментальні питання про суть і значення навчання, про характеристику і статус освіченої людини, про соціальну роль самої освіти, тощо. Всі ці питання стосуються більш широкого кола культурно – антропологічних проблем і соціально – філософського аналізу. Зокрема, виклики щодо трансформації сучасних освітніх практик передбачають не лише переосмислення її змісту, технологій та методик навчання, зміну статусних відносини в освітньому просторі, але й загальну зміну моделей мислення і особистісної поведінки.

Зазначимо, що поширена міфологема суспільства знань як суспільства інтелектуалів і професіоналів підтримує досить одностороннє уявлення про нього. Осмислення парадоксальності поєднання елементів системи суспільства знань, їх суперечності і взаємодоповнюваності, дозволить виявити ризики і виробити інструменти їх вирішення. Як приклад, поширення останнім часом ChatGPT – чат-боту штучного інтелекту: це демонстрація можливостей людського розуму чи інструмент його поневолення? Створений цілеспрямовано для спілкування він чудово володіє базовим письмом на рівні студента відмінника, може стилізувати будь-яку соціальну роль, навчаючись на великій кількості даних, може розширювати спектр функцій та послуг. Для прикладу, на поставлене запитання: «Можеш написати вірш зі словами: штучний інтелект, користь, шкода?». Відповідь була такою: «Отже, користь велика є від розвитку ШІ. Але й шкода може статися, якщо ми не вміємо вміло користуватись ним. Важливо розуміти, що технології – це не все, і ми повинні зберігати розум, щоб керувати своїм життям самим».

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми соціокультурних тенденцій становлення суспільства знань є предметом міждисциплінарного аналізу та розглядаються науковцями різних галузей. Теоретичною основою аналізу суперечностей суспільства знань є теорії інформаційного суспільства Д. Белла, М. Кастельса, Е. Тоффлера; ідеї концептуалізації власне «суспільства знань» П. Дракера; соціо-культурні трансформації та виклики суспільства знань в роботах О. Гомілко, М. Култаєвої, С. Пролєєва; аналіз принципів цифрової педагогіки у роботах В. Бикова, О. Кривлюк, І. Костікової, М. Лещенко,

та ін. Спростуванням міфів сучасного суспільства займаються, зокрема, представники так званої «провокативної» філософії освіти: робота К. Лісмана «Освіта як провокація», монографія А. Реквітца «Суспільство сингулярностей» та ін.

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз суперечливих процесів розгортання суспільства знань та інформаційної педагогіки, соціо-антропологічних ризиків, які вони несуть. Завдання статті: розглянути деякі тенденції формування суспільства знань, проаналізувати виявлені суперечності та їх світоглядне значення.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному та комплексному аналізі сучасних соціокультурних процесів в контексті формування суспільства знань та інформаційної педагогіки.

Результати. Трактування сучасного суспільства як суспільства знань викликає низку теоретичних запитань і дискусій, які стосуються і визначення самого знання (наукове / ненаукове, раціональне / ірраціональне чи корисне / некорисне, тощо), і визначення його соціально – антропологічних характеристик та статусу людини (освічена, поінформована, ерудит, професіонал, успішна людина). Процеси глобалізації та інформатизації ставлять знання і розум перед викликом змін, які визначаються подоланням класичної раціональності, орієнтованої на об'єктивність та універсальність (цілісність) і перехід до раціональності різноманіття і значення відмінності. «Світ, що вбачає свої витoki в ідеї розуму, має подолати сумнів і розгубленість» в контексті глобалізації та інформатизації, які ставлять виклики перед розумом» (Гомілко, 2015, с. 31). Важливо, що у Доповіді ЮНЕСКО 2005 року, де визначаються горизонти сучасного суспільства йдеться про «суспільства знань», акцентується увага на його неоднорідності і різноманітті.

Дослідники наголошують, що основною настановою суспільства знань є теза про «смертність знання». За словами К. Лісмана, представника австрійської філософії освіти: «Забувати непотрібне і навчатися новому є максимою, на яку повинен орієнтуватися член суспільства знань, разом з цим це є тим міфом, яке суспільство знань само розповідає про себе» (Култаєва, 2019, с. 57). Спростуванню цих міфів присвячена його робота з символічною назвою «Освіта як провокація» (2017). Відповідно, завданням освіти стає не оволодіння системними наявними знаннями чи надання сукупності напрацьованої інформації, а формування навичок роботи з інформацією: вироблення критеріїв відбору, верифікації істинності чи правдоподібності, практичного використання для успішного

результату. Складається нова «електронна дидактика», ефективність якої має вирішити ряд суперечностей: узгодити нові засоби навчання (відкритість і мобільність) і репродуктивні освітні моделі навчання як накопиченням знань на все життя; дистанційне асинхронне навчання і класичну усталеність структури навчальних дисциплін та форм організації навчального процесу; проблема тестового контролю знань, який не стільки виявляє рівень знань, скільки провокує формування шаблонного мислення і формального ставлення до професійної діяльності чи людських відносин.

Завизначенням С. Пролєєва, «Загальною особливістю «суспільства знань» виступає глибока трансформація знання у різноманітні інформаційні констеляції та примат гнучкості і швидкості оперування з інформацією над узвичаєними інтелектуальними процедурами і практиками» (Пролєєв, 2014, с. 7). Виділені запитання відображають більш загальні тенденції формування суспільства знань. Актуалізація наявних протиріч спонукає до більш широкого аналізу сучасних соціо – культурних трансформацій, глибшого осмислення тенденцій змін та розуміння їх стратегічної спрямованості.

Обговорення. Як зазначено у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знань» (2005 р.), концепт суспільств знань фіксує вихід за межі інформаційного суспільства, для якого засадничими є технології. Але технологічна революція і глобальне поширення інформації виявили нові соціальні суперечності, а сама інформація стала ідеологічним інструментом маніпулювання. «Поняття «суспільство знань» не обмежується сферою технологічного зростання. Воно виражає широкий спектр культурних, етичних, політичних, соціальних, економічних та інституційних трансформацій у їхній плюральній перспективі та нелінійному динамізмі» (Гомілко, 2015, с. 32).

Серед факторів, що визначають суспільство знань, В. Онопрієнко виділяє наступні: «широке усвідомлення ролі знання як умови успіху в будь-якій сфері діяльності; наявність (у соціальних суб'єктів різного рівня) постійної потреби в нових знаннях, необхідних для вирішення нових задач, створення нових видів продукції і послуг; ефективне функціонування систем виробництва і передачі знань; взаємне стимулювання пропозиції знань і запиту на знання (Онопрієнко, 2017, с. 13).

Отже, аналіз знання, як фундаментальної основи нової соціальної реальності, та зміни його історичного статусу дозволяє виявити проблемні питання світоглядної орієнтації в умовах інтенсивного продукування інформації і певної девальвації знань, актуалізації новацій (з обмеженим життєвим циклом) і знецінення культурної

традиції. «У домодерну добу знання було скарбом (звідси походить метафора про скарбницю знань), у модерну – «силою», «владою» та культурним капіталом, то у постмодерній версії його символом може бути сховище, музей і навіть кімната для іграшок» (Култаєва, 2019, с. 59).

Трагування суті знання нерозривно пов'язано з певною картиною світу, в рамках якої актуалізуються практики реалізації цієї суті. Тому суспільство знань часто характеризується як суспільство освіти. Таке узагальнення носить дискусійний характер, але, разом з тим, освітні технології продукування і трансляції знань є важливою складовою розгортання суспільства знань. З іншого боку, старі ієрархічно вибудовані форми організації освітнього процесу не здатні відповісти на запити нової соціальної реальності, а тому зазнають сьогодні глибоких фундаментальних трансформацій. Це пояснює, чому міждисциплінарні дискусії щодо змісту і форм організації сучасної освіти набувають все більшої гостроти.

Формування суспільства знань або розумного суспільства (smart суспільство) передбачає гнучке навчання в інтерактивному освітньому середовищі. Нові програмні засоби змінюють звичні стереотипи використання глобальної мережі; їх освоєння змінює соціальні ролі користувачів, змінює їх світовідчуття. Як зазначає М. Култаєва, «... перехід від індустріального суспільства до постіндустріального обумовлює музеїзацію старого ідеалу освіченої людини, який формально ще визнається, але у нових соціокультурних контекстах вже виглядає анахронізмом... Класичною персоніфікацією освіченої людини був ідеалізований образ письменника і читача як його творчого інтерпретатора на зразок співавтора» (Култаєва, 2018, с. 47). Сьогодні ж пасивна позиція «читача» (споживача інформації) змінюється на інтерактивну і персоналізовану позицію інтерпретатора, коментатора, виробника інформації.

Отже, актуальні настанови, притаманні парадигмі освіти індустріального суспільства, почали втрачати свої акценти (освіта для суспільного виробництва; освіта на все життя; викладач передає знання студентам; незмінна структура й обсяг навчальних дисциплін; книга – основний засіб навчання тощо). Якщо раніше основною функцією системи освіти вважалася соціалізація людини за допомогою трансляції перевірених соціальних алгоритмів і навичок, то в суспільстві знань завдання освіти – формування у людини системи випереджаючої інтелектуальної і психологічної адаптації до соціального буття в умовах усе більш інтенсивних інформаційних потоків та її організації на основі динамічно мінливого знання.

Як показує досвід, спроби трансформувати традиційні методології навчання для теоретичного супроводу електронного навчання виявляються малоефективними. Реалії цифрового життя спонукають до переформатування багатьох складових. Зміна організації навчального процесу і зростання ролі самостійного навчання вимагають переосмислення усталених моделей відношень викладач – студент, студент з об'єкта педагогічного впливу в перетворюється на суб'єкта навчального процесу. Авторитарна роль викладача як єдиного джерела знань, ретранслятора готового знання, фактів, ідей, трансформується у роль викладача організатора пізнавальної активності студентів. Викладач набуває статусу викладача – т'ютора, наставника і помічника, оскільки знання мають «видобуватися» студентом як результат його власних інтелектуальних зусиль і пізнавальних пошуків.

Зміна вимог до суб'єктів освітнього процесу, зокрема, викладача, породжує певні застереження і прогнози. Наприклад, відомий фахівець у галузі менеджменту освіти П. Дракер вважає, що потреба в традиційній очній вищій освіті відпаде впродовж найближчих тридцяти років. Такого ж погляду дотримується й Дж. Рон, відомий «філософ бізнесу», який розробляв стратегію роботи компанії Coca-Cola, IBM, Xerox, General Motors, який вважає, що формальна освіта допоможе вам вижити, а самоосвіта приведе вас до успіху. Зазначимо, що в новій картині світу ідея успіху стає поширеним орієнтиром самоствердження. На думку С. Пролєєва, «Якщо для класичної модерної доби – Просвітництва – знання дорівнювало силі/владі, то нині – в «суспільстві знань» з його приматом інформації та культурної специфічності – воно стало капіталом успішного життя (Пролєєв, 2014, с.18). «У суспільстві знання власне знання втрачають суто академічний характер і набувають характеру життєвого ресурсу індивіда» (Лещук, Сорока, 2022).

Сьогодні цінністю стає сам процес навчання, що триває протягом усього життя. Разом з тим, використання інформаційних технологій та зростання поінформованості з широкого кола питань сприяють формуванню пошукових навичок, але не методик змістовного навчання, інформаційне переважання часто суперечливою за змістом інформацією і нездатність її самостійної верифікації ускладнює розмежування суспільства знань і суспільства дезінформації. За словами М. Култаєвої «прискорення трансляції знань у глобальних комунікаційних мережах, здатне створювати ситуації дезорієнтації, соціального і культурного збентеження. Знання, які прискореними темпами конституують нові реалії, породжують також і нові міфи» (Култаєва, 2019, с. 56). Останні приховують ті ризики, які виникають

у новій соціокультурній реальності. Поняття «суспільства знань» та його інтерпретації охоплюють велике коло характеристик, які стають сьогодні повсякденною реальністю. Ця «повсякденність» задає (чи розмиває?) горизонти сучасного соціо – культурного простору і його антропологічних вимірів.

Висновки. Аналіз соціокультурних механізмів і практик функціонування суспільства знань розкриває його амбівалентність та ризики, які стають невід'ємною його характеристикою. Знання як фундаментальна основа нової соціальної реальності визначається не тільки як інструмент пізнання світу, а як фактор цивілізаційного розвитку, що продукує нові форми діяльності і взаємовідносин, нові світоглядні орієнтири і ціннісні пріоритети. Трансформація самого феномену знання і швидкоплинність інформаційного потоку ставить питання відповідності наявного знання і досвіду потребам даної ситуації, актуалізуючи, таким чином, запит не на глибину знань і розуміння, а на здатність комбінувати і вибирати практичний (корисний) варіант, скласти пазли і мозаїку, фрагменти кліпового мислення.

Виклики процесів інформатизації суспільства обумовлюють формування «електронної дидактики», інформаційної педагогіки як інструменту адаптації і нової освітньої парадигми, ефективність якої має вирішити виявлені суперечностей. Ознаками трансформації має стати не лише переосмислення змісту та технологій освітніх практик, але й зміна усталених відносин суб'єктів освітнього процесу і спростування світоглядних стереотипів (які глибоко укорінені в педагогічному процесі). Формування сучасного соціо-культурного простору і загальна зміна моделей мислення і форм соціальної активності є взаємообумовленими процесами, які орієнтовані на зміну самого світоглядного горизонту. Співвідношення модусів визначення людини: освічена, інтелектуал, ерудит, фахівець, стає важливим питанням антропологічного виміру суспільства знань, де проблемність самоідентичності постає з новою гостротою.

Список використаних джерел

- Гомілко О. Суспільство знань як виклик раціональності. Філософія освіти. 2015. № 1 (16). С. 26–37.
- Култаєва М. Д. Суспільство знань: спокуси оновлення і пастки утопічної свідомості. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнародна колект. монографія /за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко. Харків : Вид. ВННОТ, 2019. С. 55–62.
- Култаєва М. Провокативна філософія освіти: fata morgana універсалізму та спокуси сингулярності. Філософія освіти. 2018. № 2 (23). С. 32–69.

- Лещук Г. В., Сорока О. В. Освітня парадигма суспільства знань. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій. Чергінів. 2022. С. 156–169. URL: https://reicst.com.ua/asp/article/view/monograph_paradigmatic_03_2022_04_01
- Пролеєв С. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація. Філософія освіти. 2014. № 1. С. 7–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_3
- Онопрієнко В.І. NBICS-Технології і ризики суспільства знань. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2017. № 2 (26). С. 12–15.

References

- Homilko, O. (2015). Suspilstvo znan yak vyklyk ratsionalnosti [Knowledge society as a challenge to rationality]. *Filosofia osvity* [Philosophy of education], 1 (16), 26-37 [in Ukrainian].
- Kultaieva, M. D. (2019). Suspilstvo znan: spokusy onovlennia i pastky utopichnoi svidomosti [Knowledge Society: temptations of renewal and traps of utopian consciousness]. In *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti* [Spiritual and intellectual education and training of youth in the XXI century] (pp. 55-62). Kharkiv: Vyd. VNNOT [in Ukrainian].
- Kultaieva, M. (2018). Provokatyvna filosofia osvity: fata morgana universalizmu ta spokusy synhuliarnosti [Provocative philosophy of education: fata morgana universalism and spoksi singularity]. *Filosofia osvity* [Philosophy of education], 2 (23), 32-69 [in Ukrainian].
- Leshchuk, H. V., Soroka, O. V. (2022). Osvitnia paradyhma suspilstva znan [Educational paradigm of knowledge society]. In *Naukovo-osvitnii innovatsiinyi tsentr suspilnykh transformatsii* [Scientific and educational innovation center of social transformations] (pp. 156-169). Cherkiv. Retrieved from https://reicst.com.ua/asp/article/view/monograph_paradigmatic_03_2022_04_01 [in Ukrainian].
- Prolieiev, S. (2014). “Suspilstvo znan” yak antropologichna sytuatsiia [«Society of Knowledge» as an anthropological situation]. *Filosofia osvity* [Philosophy of education], 1, 7-24. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_3 [in Ukrainian].
- Onopriienko, V. I. (2017). NBICS-Tekhnolohii i ryzyky suspilstva znan [NBICS-Knowledge Society Technologies and Risks]. *Visnyk NAU. Serii: Filosofii. Kulturolohiia* [Visnyk NAU. Serii: Filosofii. Kulturolohiia], 2 (26), 12-15 [in Ukrainian].

Usanova L.A., Usanov I.V.

CONTRADICTIONS OF A KNOWLEDGE SOCIETY: EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS AND CHALLENGES

Introduction. Modern trends in social development are defined not only as an information society, but increasingly as a knowledge society. To understand its content and strategy of implementation, an important aspect is to understand the contradictions that are increasingly manifested and are of a general socio-anthropological nature. In particular, this is the problem of the correlation between

a knowledge society and objective scientific knowledge; this is the question of the correlation between the available knowledge and experience reflected in the cultural tradition and the rapidly changing information flow; this is the question of the social role of education and the social status of an educated person, as well as the problem of human self-determination in the context of situational relations and a configurative society, etc.

The widespread mythologeme of a knowledge society as a society of intellectuals supports a rather one-sided view of it. Therefore, understanding the paradoxical combination of elements of a knowledge society system, their contradictions, and complementarities, makes it possible to understand the risks and develop tools to avoid them. **The research methodology.** The study is based on an interdisciplinary and comprehensive analysis of contemporary socio-cultural processes in the context of the formation of a knowledge society and information pedagogy. **Research results:** The interpretation of modern society as a knowledge society raises a number of theoretical questions and discussions concerning the definition of knowledge (scientific/non-scientific, useful/unsuitable, etc.), and the definition of its social and anthropological characteristics and human status (educated person, informed person, professional person, successful person). The challenges of the processes of informatization of society lead to the formation of «e-didactics» and «information pedagogy» of a new educational paradigm, the effectiveness of which should resolve a number of contradictions. These include, in particular, the discrepancy between learning tools (openness and mobility) and reproductive learning models; between distance asynchronous learning and the classical stability of the structure and forms of organization of the educational process, etc. **Discussions.** The analysis of knowledge as the fundamental basis of the new social reality and changes in its historical status allows us to identify problematic issues of the worldview picture of the world that is formed in the conditions of intensive production of information and a certain devaluation of knowledge, actualization of innovations, and devaluation of cultural tradition. The knowledge society is often characterized as an education society. Although such a generalization is debatable, educational technologies of knowledge production and transmission are an important component of the development of a knowledge society and include the destruction of stereotypes and attitudes of the industrial society's education paradigm. This explains why interdisciplinary discussions about the content and forms of organization of modern education are becoming increasingly acute. The problem of rethinking the established models of teacher-student relations and the requirements for the subjects of the educational process is important among the many aspects of changes. A student is transformed from an object of pedagogical influence into a subject of the educational process, where a teacher plays the role of a mentor, a tutor, since knowledge must be «extracted» by a student because of his or her own intellectual efforts and cognitive search. The change in social role also includes a change in worldview, way of thinking, and value priorities. **Conclusion.** The analysis of the socio-cultural mechanisms and practices of the knowledge society reveals its ambivalence and risks, which

are its inherent characteristics. Knowledge as the fundamental basis of the new social reality is defined not only as a tool for understanding the world but also as a factor of civilizational development that produces new forms of activity and relationships, new worldview orientations, and value priorities. The transformation of the phenomenon of knowledge and the rapidity of the information flow raises the question of the relevance of existing knowledge and experience to the needs of a given situation, thus actualizing the demand not for the depth of knowledge and understanding, but for the ability to combine and choose a practical (useful) option, to put together puzzles and mosaics, forming a clip thinking.

Challenges of the processes of society informatization lead to the formation of “e-didactics”, information pedagogy as a tool for adaptation and a new educational paradigm, the effectiveness of which should resolve the identified contradictions. However, the transformation of modern educational practices involves not only rethinking their content, technologies, and teaching methods, changing the status relations of the subjects of the educational process, but also a general change in models of thinking and personal behavior, and a change in the human world. The correlation of the modes of human definition: educated, intellectual, erudite, and specialist becomes an important issue of the anthropological dimension of the knowledge society, where the problem of human self-determination is becoming more acute.

Keywords: knowledge society; socio-anthropological transformations; philosophy of education; information pedagogy, identity.

Надійшла до редакції 11.05.2023 р.